

A filológia dicsérete

TASI JÓZSEF: JÓZSEF ATTILA ÉS A BARTHA MIKLÓS TÁRSASÁG

Több mint két évtizedes irodalomtörténeti-filológusi munkálkodás állt már Tasi József háta mögött, amikor első monográfiája 1995 végén megjelent. Sokféle oka lehet ennek a látszólag meghökkentő ténynek, de egy dolog bizonyosan nem: az ti., hogy csak ennyi idő alatt tudott a felszínre hozni egy könyvre valót. A való helyzet ugyanis az, hogy a szóban forgó időszakban Tasi József szellemi csúrijében hatalmas mennyiségű anyag halmozódott fel, csak hát nem éppen a monográfia „műfájában” (ha van egyáltalán efféle műfaj), sokkal inkább dokumentumokként, bibliográfiákként, interjúk sokaságaként, levelek, nyilatkozatok, biográfiák, írói hagyatékok feldolgozásaként, levelezésgyűjtemények, tanulmánykötetek elő- és utószavaiként, szerkesztői, sajtó alá rendezői munkálkodások eredményeiként, jegyzetapparátusok garmadájaként, s egyáltalán: mindennemű tények és adatok rendezett tömegeként.

No és persze önálló tanulmányai és cikkei sokaságaként.

Azt is mondhatnánk – a történelmi segédtudományok analógiájára –, hogy Tasi József olyan, a tényekkel kapcsolatban fölöttébb aggályos és példászerűen gondos irodalomtörténész, aki elsősorban az irodalom segédtudományai, háttéranyagai, a *valóság-fedezet* szemszögéből nézi és vizsgálja a szépirodalmi műveket, az irodalom folyamatait és egyes jelenségeit, valamint az írói életműveket és az irodalmi élet összefüggéseit, személyes vonatkozásait is. Számára, a szakember számára az irodalom, az irodalmi mű elsősorban mint szellemi *termék*, mint a mindennapos valóság, az adott kor, az adott történelem (és annak szellemtörténete) része és terméke. Ekképpen érdekes és fontos. Azaz a mű esztétikumának az értéke talán kevésbé foglalkoztatja, inkább annak keletkezési körülményei vagy utóélete. Szuverén kutatói világ a Tasi Józsefé, és a maga nemében alighanem egyedülálló.

Mind a Bartha Miklós Társaság, mind József Attila élete és munkássága régi és kedves témái Tasi Józsefnek. Számos tanulmány, cikk, dokumentumközlés, filológiai aprómunka, interjú, forrásközlés, jegyzet és rekonstrukciós megjelenítés tanúskodott már korábban is erről a tényről. Mostani könyve utószavában ő maga is beszámol e művének hosszú éveken át történő éréséről-érlelődéséről. Ami annál inkább is izgalmas ügy, mivel József Attila életművének tanulmányozásával megszámlálhatatlanul sok kutató foglalkozott már (beleértve természetesen a költő „barthás” korszakának tanulmányozását is), így azután Tasi József – látszólag persze – az évek (évtizedek) múlásával könnyen abba a helyzetbe kerülhetett volna, hogy „elkutatják”, elírják előle a szóban forgó néhány esztendő történetét; akár József Attiláról, akár a Bartha Miklós Társaságról, akár kettejük, a kettő kapcsolatáról lett légyen is szó.

Csakhogy a filológia átkozott-áldott köteléke nem hagyta, hogy Tasi valamiképpen a téma periferiájára szorítódjék, sőt mi több: éppen a filológia készítései és eredményei tették őt az itteni események kései rekonstrukciójának első számú szakértőjévé. Meglehet, hogy egyes tudós kollégái (például Szabolcsi Miklós, Tverdota György, másfelől Szabó Miklós) talán mélyebb összefüggéseket, messzebből körvonalazódó horizontokat, tágasabb eszmetörténeti folyamatokat is fölvezáltak már a témakörrel kapcsolatban; azonban egyikőjük sem vetekedhet(ett) Tasi József rekonstrukciós módszerével, „technikájával”. S ennek eredményeképpen persze a dolgok, folyamatok, je-

lenségek valóság tartalmának, hitelességének, megbízhatóságának, meggyőző erejének láttató, megelevenítő hatásosságával sem. (Némelykor persze őt is elragadja az abba-hagyhatatlan, a „végtelenített” filológiai aprómunka varázsos heve, aminek következtében könyve e legnagyobb erénye – paradox módon – olykor-olykor tehertétellé válik.)

A filológia Tasi József szellemi műhelyében elsősorban az *oknyomozó* munkát jelenti. Elképesztő mennyiségű tény, ténytöredék kikutatása, részletes föltárása, tisztázása, egymás mellé illesztése, egymás mellé rakosgatása, az ellentmondások kiszűrése, illetve feloldása, a tanúk (élők és holtak) meghallgatása, ha kell, kifaggatása –, bonyolult életképek peregnék le szinte a szemünk láttára (vagy ha mégsem a főszövegekben, akkor egészen biztosan a hatalmas jegyzetapparátusban). Tasi József könyve egyúttal adattár is, valóságos dokumentumbázis –, már csak e miatt is megkerülhetetlen forrás-gyűjtemény és szakirodalmi hivatkozás is egyben.

Érdemes (és persze igen tanulságos is) bepillantani tehát ebbe a filológiai műhelybe, néhány tanulságos példát említve meg csupán.

A Bartha Miklós Társaság alakuló ülésén a végül is megválasztott elnök, Asztalos Miklós nem vett részt. Tasi azt is tudja persze, hogy miért nem, hogy hol volt éppen azon órában. Íme: „bár az alakuló gyűlés napján Budapesten tartózkodott, nem lehetett jelen, mert ugyanebben az időben előadást tartott a Magyarországon élő erdélyi költőkről a Zeneművészeti Főiskolán.” (S hogy honnan tudja mindezt a szerző? Hát a *Szózat* című lap áprilisban megjelent 76. számából, annak is a 12. oldaláról.) – Vagy: Erdődi Lajos, a BMT akkori főtitkára az 1929. dec. 15-i országos kongresszus után kilépett a társaságból, „Gyulára költözött gyakorló ügyvédnek, és belépett a szociáldemokrata pártba.” (Minderről egyébként a Párttörténeti Intézet archívuma hatalmas anyagának búvárlása közben szerez tudomást Tasi.) És talán a könyv a legkedvesebb mikrofilológiai megjegyzése, információja: „A tintával írt levelet – melyet betűhíven közlünk – Szathmári Sándor fogalmazta. Az autográf aláírások az utolsó kettő kivételével Szathmári Sándor, a két utolsó József Attila töltőtollával.”

Ez a példátlanul alapos kutató-feltáró munka természetesen nemcsak a tárgyi-szellemi dokumentumokra terjed ki, hanem a még élő, élt szereplők felkutatására, kifaggatására, a velük készült magnófelvételek gondos feldolgozására is. A legnevesebb BMT-tagok, illetve a társasággal kapcsolatba kerültek közül még személyesen faggathatta például Asztalos Miklóst, az alapító elnököt; Balogh Edgárt, az akkor a felvidéki Sarlómozgalom meghatározó személyiségét; Bányai László erdélyi író, Fábrián Dánielt, a Bartha Miklós Társaság spiritus rectorát; Gogolák Lajost, a Szekfű Gyula köréhez tartozó történészt és így tovább.

De hát essék végre szó magáról a mű témájáról, azaz a Bartha Miklós Társaságról és József Attiláról is.

Különös szellemi és mozgalmi képződmény volt a BMT fennállásától (1925) kezdve egészen időleges (igazából, bizonyos értelemben inkább végleges) megszűntéig, 1933-ig. Nemcsak időben, az idő múlása szerint módosult eszméisege, ideológiai meghatározottsága, de egy adott időmetszetben is egyszerre több vonulat, árnyalat, csoportosulás is megfér egymás mellett. *Ellenzéki* csoportosulás volt a fennálló rezsimmel szemben; a baloldali és a jobboldali ellenzékiiséget egyaránt megtúrte berkein belül. Az utolsó korszak kivételével egyaránt megtalálható volt ebben az ideológiai eleyben a kisebbségföltő nacionalizmus, a paraszti-népi orientáció (ennyiben kétségkívül a népi mozgalom szellemi előzményének is számított), a *ténylegesen* faji alapú hazafiság, a nemzeti alapú szocializmus, de éppenséggel a polgári demokrácia értékeivel, sőt a mar-

xizmussal és a szociáldemokrata eszmeiséggel rokonszenvező szellemiség is. Lázadó, protestáló, a szociális kérdéseket és a nemzeti kisebbségek sorskérdéseit a középpontba állító programideológia jellemzi mindenesetre a BMT szellemi tájékozódását és egész tevékenységét, ami a húszas évek második felében és a harmincas évek elején is alapvetően progresszív arculatú szervezetté (és talán mozgalommá is) tette ezt a sokáig – főképpen a dogmatikus marxista ítélezők jóvoltából – reakciónak, rasszistának, sovínisztának bélyegzett *társaságot*. (Ugyanebből az aspektusból megítélve József Attila életében is csúnya foltnak számítottak a BMT-ben töltött időszakok, különösen az után, hogy a rövid kommunista párti kitérője után *visszalépett* a társaságba.) Következézetesen és szinte önvédő módon próbál valamiféle gyűjtő jellegű csoportosulás maradni, miközben – egy időben – nemzeti szocialista, illetőleg máskor marxista-szocialista dominancia érvényesül a vezetésben a társaság meghatározó személyiségei által. Kezdetben Szabó Dezső a fő inspirátor, de megtalálják a szellemi, sőt a gyakorlati kapcsolatot az akkori szellemi élet széles spektrumával. Bajcsy-Zsilinszkytól Szekfű Gyuláig, Balogh Edgártól Féja Gézáig, Kodolányitól Németh Lászlóig, Illyés Gyulát és József Attilát is ide számítva. Persze ezek a kapcsolatok, kapcsolatrendszerek nem statikusak, és nem a társaság működése során végigvonulón értendők. (Például: a Vigadó-beli *Új Magyar Föld*-esten – a BMT kiadványáról, periodikájáról van szó – 1929. február 27-én olvasta fel Németh László *Nép és író* című, azóta elhíresült tanulmányát, amelyről Tasi József helyesen állapítja meg, hogy „a népi írói mozgalom legkorábbi elméleti dokumentumai közé tartozik”. A továbbiakban viszont Németh nem tart fenn semmiféle kapcsolatot a Bartha Miklós Társasággal. Voltaképpen valamennyi felsorolt személyre érvényes ily módon ez az ideglenesség.)

A Bartha Miklós Társaság – miként erre már utaltunk – a maga eszmei sokszínűségén belül sem kiegyensúlyozott: a különböző platformok időről időre megpróbálják eszmei vetélytársaikat, illetve azok csoportosulásait kiszorítani a vezetésből. Így azután a társaság általunk jelzett nyolc éve a fölöttébb dinamikus és színárnyalataiban is változó *folymat*, amelynek mind időbeliségét, mind az egyes időmetszetekben való pillanatnyi állapotát igen szépen, meggyőzően és világosan tárja fel és mutatja be Tasi József. Például, amikor 1929 végén és 1930 elején éppen a szocialista-marxista eszme mind erőteljesebb jelentkezései miatt Bajcsy-Zsilinszky, majd Szekfű Gyula is szembefordul a BMT-vel (ekkor teszi meg híres nyilatkozatát József Attila a társaság – „amelynek örvendetesen tagja” – védelmében); vagy az 1932/33-as évek fordulóját, amikor is a balra tolódás teljessé válik (a kommunista orvoscsoport is itt talál menedéket); amely egyben a Bartha Miklós Társaság nagy korszakának a végét is jelenti. Az alapítók közül ekkor nincs már a tagok között sem Asztalos Miklós, az egykori elnök; sem Fábrián Dániel ügyvezető elnök, de még Könyves-Tóth Kálmán, a későbbi elnök sem. A nemzeti radikális orientációjú szellemiség, amely a BMT működését talán a leginkább és a legtar-
tósabban jellemezte, végül is a szélsőbal zátonyára futott.

Ami pedig a Bartha Miklós Társaság és József Attila kapcsolatát illeti, Tasi József e kutatási nyomvonalon is a lehető legrészletesebb feltáró munkát végezte el könyvében.

A költő 1929-ben tűnik fel a társaság szellemi vonzásában. Ismertetésekét ír – többek között – az *Új Magyar Föld* 2. füzetéről, majd a társaság 1930-as nagy Ady-ünnepségére írja *Ady emlékezete* című versét. A BMT hasonlóan baráti és megbecsülő gesztussal fogadja be József Attilát: a költő „népi” korszaka ez. Tasi József kiemeli – s ez a mozzanat alighanem az egyik meghatározó motívuma a BMT és József Attila kapcsolatának –, hogy Lakatos Péter Pálnak az *Új Magyar Föld* 3. füzetében a *Nincsen*

apám, se anyám című kötetéről írott kritikája az első olyan cikk a magyar sajtóban, amely a költőről a teljes elismerés hangján szól. Itt mondatik ki először, hogy József Attila „megérkezett a nagy magyar költők sorába”.

József Attila szereplése a BMT-ben elsősorban írói munka. Ő stilizálja és írja át Fábíán Dániel szövegét, amelyből a *Ki a faluba* (így, felkiáltó jel nélkül) című röpirat lesz. Jóllehet 1930 végén – a BMT ekkor éppen jobbra tolódása miatt – kilép a társaságból, de az 1931-es kommunista korszaka lezárultával 1932 legelején visszalép. Sőt, a februári tisztújító közgyűlésen a „közgazdasági alosztály” vezetőjévé is választják. (Az „irodalmi főosztály vezető-alelnöke” Illyés Gyula lesz.) A szélsőbal természetesen nem bocsátja meg József Attila úgymond pálfordulását: a költő kiátkozásának, fasisztává minősítésének egyik fő oka éppen ez lesz. Tasi József könyvének egyik legszebb fejezete egyébként az *Akácokhoz – Akácokhoz* – című vers két változatának – 1929. nov. ill. 1930. dec. – az elemzése. Az eltérések, a két variáns különbségei érzékletesen demonstrálják József Attila akkori ideológiai fordulatát: az *Akácok* „népi programkölteményből kommunista 'ars politikává' alakult az átdolgozás során”. Jelentős szerepet játszik a költő 1932 nyarán a halálbüntetés eltörlése elleni aláírásgyűjtési akcióban is, s ő fogalmazza a statárium elleni újabb röpiratot. (Az 1936-ban újja alakult, de végül is jelentéktelenné vált Bartha Miklós Társasággal a költőnek már semmiféle kapcsolata nem lesz.)

Tasi József könyve – utaltunk már rá – hosszú évek kutató munkája nyomán föltárt, hatalmas mennyiségű dokumentumanyagra épül. Nagyrészt a már korábban megjelent tanulmányaiból és vonatkozó cikkeiből emelte ki ide a legfontosabb és a leginkább összeillő részeket. Ennek a ténynek – az összecsiszolás nem mindig hibátlan módja mellett – az is következménye lett, hogy a szövegek fogalmazásán itt-ott érződik a korábbi évtizedek gyakorlatilag kötelező ideológiai zsargonjainak a hatása, jelenléte. Például az efféle nem éppen árnyalt fogalmazásban: „az ellenforradalmi rendszert hatalomra segítő bajtársi zászlóalj”. Tasi továbbá „revíziós frazeológiá”-nak minősíti a BMT 1925-ös programjából a következő passzust: „azt akarja a Bartha Miklós Társaság, hogy a trianoni határokon túl egységes magyar szellemi élet tartsa össze a magyar fajt a kárpáti medencében.” Nem tudni pontosan azt sem, mit kell érteni a *Fiatal napok* című Féja-cikk minősítésén, amely szerint az ez az írás „az író érlelődő kirekesztő irodalomszemléletének egyik legkorábbi megfogalmazása”.

Többször előfordul ebben a kitűnő könyvben a „faj” fogalom használatának szinte dogmatikus szigorral történő megbélyegzése, azaz a „faj” szót használó írástudók negatív minősítése. Ez a jelenség azért is anakronisztikus a kilencvenes évek közepén, mivel a szóban forgó történelmi korszak kutatói már nagyon régen pontosan tudják, hogy a „faj” fogalmának a tartalma egyáltalán nem automatikusan és egyáltalán nem minden esetben jelentett egyszersmind valaminő rasszizmust vagy rasszista színezetet. Fábíán Dániel például – Tasi József fogalmazása szerint – a *Magyar jövő* című írásában csak akkor nyújt pozitív programot, „amikor elhagyja a faj fogalmának használatát”. Ilyen megfontolásból és ilyen alapon viszont meg lehetne kérdőjelezni az egész BMT progresszív jellegét is (miként erre ténylegesen is voltak kísérletek). Sokadszor is le kell szögeznünk (mert tény, és mert éppen eleget visszaéltek már vele és éppen elégszer visszaélnek manapság is), hogy a két háború közötti magyar szellemi életben (de persze korábban is) teljesen mindennapos és normális szóhasználat a „faj”; és egyáltalán nem maga a szóhasználat ténye minősíti a szellem emberét, hanem az a tartalom, amit ő ezen ért. Éppen e miatt is különösen bántó az a megjegyzés nélkül átvett Szabolcsi

Miklós-idézet (a *Ki a faluba* értelmezése kapcsán), amely szerint „játékosságból, kivagyiságból József Attila túlhajtotta ebben az általa javított szövegben a magyart, a népit, s bár a faj szóval csak egyszer él, nem kétséges, hogy közel kerül a faji eszméhez is”. (Nem is szólva most már a „közel kerül” dodonai értelmezhetőségéről.)

No, de ne borongjunk tovább az úgy látszik, továbbra is virulens stigmatizáció miatt; nyugtázzuk inkább szakmai és olvasói jó érzéssel, hogy Tasi József könyvében végre méltó megvilágítást kapott a korábban inkább csak a magyar szellemi progresszió peremén bizonytalankodónak beállított Bartha Miklós Társaság és József Attilának e társasághoz fűződő, a korábbi ismereteinkhez képest valójában kevésbé problematikus kapcsolata. (*Ecriture-Galéria*, 1995)

Monasteri Turra

Egy „magán-irodalomtörténet” fejezetei

DOMOKOS MÁTYÁS: LELETMENTÉS

Domokos Mátyás azok közé tartozik, akik az utóbbi negyven-ötven esztendő irodalmáról a legtöbbet tudják. Egyetemistaként is benne élt az „irodalomban”, azt követően pedig nem is volt más célja, mint hogy a magyar irodalmat „testközelből”, kiadói szerkesztőként figyelje. A mostani kötet bevezetőjében is elmondja: tagja volt annak a nevezetes kiadói szerkesztői csapatnak – „aranycsapatnak” –, amelyikhez a Szépirodalmi Könyvkiadóban Vas István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kálnoky László, Csanádi Imre, Csatlós János, Szász Imre, Juhász Ferenc, Réz Ádám, Örkény István, Belia György és a Csernus Tibor által megfestett „három lektor” Vajda Miklós, Réz Pál és Domokos Mátyás tartozott. Domokos Mátyás majdnem négy évtizedet dolgozott a Szépirodalminál, s nem csak szerkesztette a könyveket, köztük a legnagyobbakét, Szabó Lőrincét, Illyését, s természetesen másokét is, hiszen több mint ezer(!) kötet jelent meg az ő szerkesztésében, hanem át is élte mindazt, ami a magyar irodalomban történt, s azóta az irodalomtörténet részévé vált. Többekben, így bennem is felmerült már a gondolat: a meglévő irodalomtörténeteket jól kiegészíthetné egy ember- és műközeleli irodalomtörténet, s ennek a legavatottabb szerzője Domokos Mátyás lehetne. Domokos Mátyás azonban eltávolította magától a kérdést, alighanem képtelen is történelmi távlatba helyezni magát, ezért inkább irodalom közelebb vállalkozásokban, esszékben, emlékezésekben, rádió-sorozatokban, beszélgetésekben tárja fel azt a hatalmas anyagot, amelynek birtokában van. A műfajváltások és a vállalt töredékességek azonban ne tévesszenek meg bennünket: ezekből a „fejezetekből” csakugyan összeállítható egy, a szokásosaknál talán személyesebb hangvételű, ám az élményeket amazoknál jobban megőrző irodalomtörténet, ezt jobb híján akár „magán-irodalomtörténetnek” is nevezhetjük. Természetesen nem az „érdekeltsége” miatt, hiszen a Domokos Mátyás által elmondottak nagyon is közérdekű információkat tartalmaznak, hanem azért, mert valamennyi írásban, emlékezésben fellelhető a személyes mozzanat. A *Leletmentés*